

І. СЕКЦІЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

ПІДСЕКЦІЯ ІСТОРІЇ

ДО 350-РІЧЧЯ ПОЧАТКУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648—1658 РР.

(деякі підсумки сучасних досліджень)

Ю. Мицик (кафедра історії)

Тільки в умовах незалежної Української держави стало можливим урочисто відзначати дану річницю (1648—1998 рр.). Досі “высочайше дозволялося” відзначати лише ювілей Переяславської ради 1654 р. (наприклад, у 1954 і 1979 рр.). У зв’язку з цим варто стисло оглянути здобутки і тенденції, характерні для сучасного етапу в розвитку української історіографії Національно-визвольної війни (далі — НВВ), з його можливістю вільного наукового пошуку. До недавнього часу розвиток української історіографії проходив в умовах бездержавного існування українського народу, в умовах жорсткого диктату “зверху” представниками колоніальної адміністрації і пов’язаної з ними офіційної точки зору, в умовах важких цензурних обмежень. Спроби відійти од накиннутих зверху “канонів” нещадно каралися (досить згадати репресії сталінських або ж брежнєвських часів). Доля відомого українського історика Михайла Брайчевського, що написав книгу “Возз’єднання чи приєднання?”, зайвий тому доказ. Можна тільки дивуватися, як у ті часи вдалося видати цінні праці І. Крип’якевича, М. Петровського, Ф. Шевченка та деякі інші. Основна ж маса книг і статей, яка виходила в 30—80-х рр. (понад 800) годиться хіба що на макулатуру.

В роки українського Національного Відродження (кінець 80-х — поч. 90-х рр.) та існування незалежної Української держави, незважаючи на складні економічні умови, були видрукувані десятки цінних книг і збірників статей, присвячених історії НВВ. Серед них бачимо твори класиків української історіографії ХІХ—ХХ ст., які повертаються із забуття (М. Грушевський, В. Липинський, Д. Яворницький), твори українських істориків-емігрантів або діаспорників (Д. Дорошенко, Т. Мацьків, Н. Полонська-Василенко, О. Оглоблин та ін.); серед них і праці провідних сучасних дослідників історії НВВ, котрі сформувалися і творили в материковій Україні (О. Апанович, М. Брайчевський, В. Брехуненко, Я. Дашкевич, Я. Дзира,

М. Ковальський, С. Плохій, І. Свєшніков, В. Сергійчук, В. Смолій, В. Степанков, Я. Федорук та ін.). Варто вказати, що останнім часом історія НВВ привертає до себе зростаючу увагу зарубіжних дослідників ФРН (А. Каппелер, Г. Кумке, Д. Злепко), Канади і США (Ф. Сисин, Ю. Гаєцький), Росії (Л. Заборовський, Г. Санін, Б. Флоря, Т. Яковлева) і особливо Польщі (З. Вуйцік, Я. Качмарчик, Л. Підгорецький, М. Нагельський, Т. Хинчевська-Геннель, В. Серчик та ін.). Переважна більшість дослідників відкинула нав'язуваний із Москви погляд на Переяславську раду 1654 р. як на завершення НВВ. Висловлюються різні погляди на кінцеву дату НВВ (1657, 1658, 1659, 1676 рр.).

На наш погляд, найдоцільніше пов'язувати завершення НВВ з Гадяцьким пактом 1658 р., який формально поклав кінець війні проти Речі Посполитої.

Переглянуто питання про головну мету і характер НВВ. Підтверджена правота ще І. Франка, який розглядав НВВ як переплетення трьох тенденцій (національно-визвольна, релігійна та антифеодална війна), причому на чільне місце повинна бути поставлена боротьба за національне визволення і відродження незалежної Української держави. Військово-політичний союз із Московською державою був засобом для досягнення цієї мети, а не самоціллю. Переяславська Рада не репрезентувала погляду більшості українського народу, а присяга цареві Олексію була дана тільки невеликою групою населення Наддніпрянщини, причому часто-густо під загрозою репресій. Укладений у 1654 р. договір з Московською державою був незавершеним і недосконалим, але рівноправним, тому і взаємовигідним. Однак він існував дуже мало часу і вже у 1656 р. був грубо порушений Москвою. Дальші порушення договору призвели до російсько-української війни 1658—1659 рр., яку Українська держава програла. Наслідком поразки став Переяславський договір 1659 р., укладений вже Юрієм Хмельницьким. Лише після цього Україна втрачає свою незалежність і стає автономною політичною одиницею у складі Російської імперії.

Переглянуто питання і про політичну програму Б. Хмельницького та уряду Української держави-Гетьманщини. Дискусії тепер точаться переважно навколо питання про час кристалізації плану відродження Української держави. На наш погляд, Б. Хмельницький, починаючи повстання, вже прагнув до незалежності України, але з тактичних міркувань не згадував про це у переговорах з Річчю Посполитою до початку 1649 р.

Посилену увагу науковців, особливо Смолія та Степанкова, при-

вертають питання, пов'язані з відродженням та розбудовою Української держави-Гетьманщини, її устроєм та функціями, розвитком української національної ідеї, роллю Б. Хмельницького насамперед як державотворця.

Якщо раніше вивчення зовнішньої політики Української держави зводилось до аналізу українсько-російських відносин, котрі подавалися виключно рожевими фарбами, то тепер спостерігається комплексний підхід при дослідженні даної проблематики. Особливо великих успіхів досягнуто у вивченні українсько-польських (Я. Качмарчик, З. Вуйцік, Ф. Сисин) та українсько-османських дипломатичних відносин (акад. О. Прицак, В. Остапчук, Я. Федорук та ін.).

У дослідженні військових аспектів НВВ нарешті з'явилися поважні праці, до котрих належать передусім монографії І. Свешнікова, В. Сергійчука, І. Стороженка. Були досліджені питання організації та озброєння української армії, висвітлено хід Жовтоводської, Корсунської, Пилявецької, Берестецької битв, розкрито внесок українських повстанців у розвиток військового мистецтва. Проаналізовано й такі, майже незнані, аспекти НВВ, як діяльність розвідки та контррозвідки Б. Хмельницького (В. Степанков та ін.).

Розгорнуто історико-краєзнавчі дослідження. Насамперед увагу привертає територія сучасної Черкаської області, меншою мірою — Сіверщина, Галичина, Поділля, Волинь, землі Запорозької Січі. Прикро, що досі майже немає кваліфікованих досліджень, присвячених таким багатим історією регіонам як Полтавщина і Київщина, не кажучи про Стародубщину, Холмщину, Підляшшя та Перемищину.

Безсумнівні успіхи досягнуто в галузі біографістики та генеалогії. Видані монографії або ґрунтовні статті, присвячені Б. Хмельницькому або його сподвижникам (М. Кривоніс, І. Богун, Д. Нечай, Я. Соколовський, П. Шумейко, Л. Мозиря, О. Гоголь, М. Кричевський та ін.). В т. ч. й замовчуваних у російській та радянській історіографії (І. Виговський, П. Тетеря, П. Дорошенко, Т. Носач та ін.). Велику увагу козацькій генеалогії приділили у своїх працях В. Кривошия та Н. Яковенко, а в зарубіжній історіографії — Д. Гаєцький.

Досягнуто успіхів і в розвитку джерелознавства та археографії історії НВВ. Відроджена традиція археологічних пошуків на місцях, пов'язаних з історією НВВ. Унікальні знахідки Свешнікова на полі Берестецької битви — зайве тому підтвердження. Греко-католицькі вчені-археографи видрукували кілька томів документів з архіву Ватикану (папські булли, донесення нунціїв про НВВ). Тут необхідно

відзначити роль оо. А. Великого, П. Підручного, М. Блажейовського, с. С. Сенік. Джерелам до історії НВВ присвячена наша монографія, джерелам попереднього періоду (1569—1648) — книги М. Ковальського (Дніпропетровськ-Остріг). Є важливі здобутки стосовно геральдики, прапорознавства (Я. Ісаєвич, Б. Якимович, І. Сварник, А. Гречило та ін.).

Розвиток української історіографії НВВ проходить суперечливо. Останнім часом з'явилися малограмотні “есе” поетів та письменників (В. Базилевський, Б. Сушинський), котрі у своїх нігілістичних оцінках НВВ та її чільних постатей (Б. Хмельницький) часом вторують антиукраїнським концепціям російської та польської великодержавних історіографій; через поширення впливу деяких антихристиянських сект на Заході (“Нью Ейдж”), на пострадянському просторі (“Жива етика” або “агні-йога” Реріхів) з'явилася маса “творів” окультистів, які не мають нічого спільного з наукою, відверто її дискредитують. Типовим прикладом продукції окультистів, у котрих часом мовиться і про НВВ, і про Переяславську раду, і про Б. Хмельницького, є “Карма України” (К.: 1997), а також книги Ю. Канигіна, які дістали підозріло гучну рекламу (“Путь ариев”).

Створенню повномасштабних історичних досліджень, присвячених НВВ, перешкоджають брак джерел та нечисельність археографічних публікацій, особливо на матеріалах російських архівосховищ, відсутність комплексних синтетичних досліджень, присвячених доробку вітчизняної та зарубіжної історіографії НВВ, створених у другій половині XVII—XX ст., а також цілим блокам проблем, як от “Гетьманщина і Православна Церква” тощо. І все ж, останнє десятиріччя принесло вагомі здобутки у дослідженні такої кардинальної проблеми історії України, котрою є НВВ, і це дає підстави з оптимізмом дивитися в майбутнє.

ХТО “ВИГАДАВ” УКРАЇНУ?

(відповідь історика американському колезі)

Т. Балабушевич (кафедра історії)

Розпад СРСР і всієї соціалістичної системи, об'єднання Німеччини, вихід на світову арену багатьох незалежних держав викликали подив і здивування не лише світової громадськості, а й професіоналів — вчених і політологів. Всі політичні процеси відбулись так швидко, що не лишали часу для аналізу їхніх передумов. Серед про-